

SPANYOLORSZÁG EGY EURÓPAI LEHETŐSÉG

(Ortega politikai filozófiájáról)

SZILÁGYI István

Spanyolországban – akárcsak hazánkban – a XIX. század második felétől vált a nemzeti fejlődés kulcskérdésévé az ország modernizációja, az Európához fűződő viszony végiggondolása és az autonóm belső fejlődés kritériumrendszerének kialakítása, megfogalmazása.

A spanyol gondolkodók kelet-közép-európai és magyar társaikhoz hasonlóan országaik századvégi és huszadik századi válságos évtizedeiben, a tömegdemokráciák, a tömegek elnyomásával gyakorolt diktatúrák és a nemzeti kataklizmák körülményei között az Európához való viszony, az európaiság mibenlétének meghatározására, az európaiság és a modernitás összekapcsolására törekedtek.

Az Angel Ganivet, Ramiro de Maeztu, Azorín, Pio Baroja, Antonio Machado és Miguel de Unamuno nevével fémjelzett 98-as nemzedék a nemzeti ideárium, a nemzeti önazonosság, a nemzeti önmeghatározás újraértelmezésére, az Ortega gondolkodására pedig legnagyobb hatást gyakorolt Joaquín Costa a nemzeti újjászületés (regeneráció) programjának meghatározására tett kísérletet.

A folyamat az 1914-es nemzedék vezéralakjának, a Madridi Iskola megteremtőjének, századunk Unamuno mellett legismertebb spanyol gondolkodójának, José Ortega y Gassetnek a politikai filozófiájában, majd az 1956-os generáció (Enrique Tierno Galván, Julián Marias) megjelenésében és az Európai Unióhoz csatlakozott demokratikus Spanyolország megteremtésében teljesedett ki.

Európaiság és (poszt)modernitás

A José Ortega y Gasset (1883–1955) életművével, filozófiájával, gondolati rendszerével foglalkozó monográfiák és írások kivétel nélkül mind modernitáshoz való viszonyának különböző aspektusait, vonatkozásait, dimenzióját vizsgálják, modernségét hangsúlyozzák.

Csejtei Dezső szerint „A spanyol gondolkodó egyik fő célja hazájának filozófiai modernizálása, a modern polgári filozófia meghonosítása volt. Ortega-nak a XX. századi Spanyolország filozófiai és kulturális életére gyakorolt hatása szinte felmérhetetlen. Túlzás nélkül állítható, hogy Spanyolország filozófiai modernizálása ... lényegileg azonos Ortega y Gasset munkásságával.”¹

Rockwell Gray 1994-ben spanyolul is megjelent könyvének címéül Ortégáról írva tudatosan választotta *A modernitás parancsa* címet.²

José Luis Abellán pedig egyenesen a spanyol posztmodernizmusról és Ortega (politikai) filozófiájáról, mint annak első megnyilvánulásáról ír. „A 14-es generáció közös alapját a XIX. század, azaz közvetve vagy közvetlenül a modernitás elutasítása jelenti”³ – olvashatjuk.

Miben is áll José Ortega (poszt)modernitása? Mindenekelőtt a XIX. század eszméinek, világának, hiedelmeinek, politikai gyakorlatának, berendezkedésének és modernitásának az elutasításában. Ennek már munkássága korai szakaszában, 1916-ban az *El Espectador*-ban írott esszéiben is hangot ad. A „*Semmi modern és nagyon huszadik századi*” című programadó cikkében rendkívül hevesen támadja az 1914-ben alighogy véget ért „hosszú tizenkilencedik századot”.

„Az a kötelezettség, hogy lerázzuk tudatunkról a régi, már megszenesedett ideák porát és létrehozzuk az újat mindig nehéz és fáradtságos”⁴ – olvashatjuk. Fáradtságos dolog, mivel a régi eszmék még rendelkeznek bizonyos erővel, s ... *megváltoztatni a szokásokat, egyenlő a halállal.*”⁵

Az *El Espectador* választott nevével ellentétben⁶ tehát egyáltalán nem az események passzív szemlélője, amikor az új generáció harci kürtjébe fújva harsogja: „Nem kétséges, hogy e század viselkedésmódjának meghaladásában gyökerezik a jövőnk”.⁷ A tizenkilencedik század, a haladás és a modernitás százada a mi legnagyobb ellenségünk – írja Ortega, majd a következő kérdéssel fordul olvasóihoz: „Gondolkodjanak egy kicsit: hogyan fogja tolerálni egy század, amely magát *modernnek* nevezi azt a szándékot, hogy eszméit más eszmékkel helyettesítsék és ennek következtében azokat elavultnak, *nem modernnek nyilvánítsák?*”⁸

Annak ellenére, – hangsúlyozza – hogy a haladás százada nem járul hozzá egy másik, más lelkeséggel felruházott progresszív, őt magát is meghaladó század eljövételéhez, nem kétséges, hogy annak jönnie kell. A modernitás és a haladás ennek az optikának a képében tehát viszonylagos fogalomná válnak, s egy konkrét berendezkedéshez, egy meghatározott korhoz – a XIX. századhoz – kapcsolódnak. A régi és az új alapvető ellentmondása abban áll, hogy „éppen az a korszak, amely az eszmék, az intézmények és általában az emberi változás jellegét hirdeti az, amelyik a legnagyobb hatékonysággal az örök, a megváltozhatatlan állapotát tételezi a maga egyedi és átmeneti viselkedésével kapcsolatban... Én már sorsot húztam. Nem vagyok *modern*; csak nagyon huszadik századi”.⁹ Néhány hónappal később egy Buenos Airesben tartott konferencián szóban is megerősíti írásos véleményét: „Szembe kell néznünk a XIX. századdal, jobban mondva a század második felével – és azt mondani neki: Tisztelet-

ben tartjuk eszméidet, de el kell azokat temetnünk, hogy szabad teret nyerjünk a miénk virágzásának: mert ezek a ti és nem a mi eszméink... Jó XIX. század, atyánk, elérkezett a fiaid órája”¹⁰

Az 1910-es éveket követően Ortega modernitás fogalma elmélyült. Politikai színezetet, kulturális kiterjedést és filozófiai kiteljesedést kapott. A spanyol filozófus munkásságában szorosan kapcsolódnak egymáshoz a kultúra, a politika, a szokások, a hiedelmek, a körülmények, a történelem, a történelmi és politikai ész, a nemzet életében testet öltő vitális ész fogalmai. Ortega modernitás felfogásának szerves részét alkotja a gerinctelen Spanyolország, a partikularizmus és a tömegek lázadásának meghaladása. Bölcséletének kategoriális rendszere ezernyi színben pompázik, állandó változás állapotában van, amelyet az „Én én vagyok és a környezetem”¹¹, továbbá „A történelem annak a radikális valóságnak a rendszeres tudománya, amelyet úgy hív az ember, hogy az életem”¹², valamint a fizikai és pszichikai entitást meghaladó, külső és belső folyamatok dinamikus egységeként felfogott *vitális ész* foglal keretbe.

A modernitás és az európaiság jegyében állítja szemben a XII. Alfonz 1874-es trónra lépésével kezdődött restauráció és századelő korszerűtlen XIX. századi berendezkedését és uralmi rendszerét a megváltozott idők követelményével.

Ennek legjelentősebb korai dokumentumát a *Régi és új politika* néven ismertté vált mű jelenti.

Ortega 1914. május 23-án a Vígyszínházban tartotta *Régi és új politika* címmel a Spanyol Politikai Nevelés Szövetségének (Liga de Educación Política Española) programadó konferenciáját. A naggyűlés nem elsősorban a gyakorlati cselekvés, hanem az ortegai elméletalkotás fejlődése szempontjából érdemel figyelmet. Állítjuk ezt annak ellenére, hogy maga a szerző az, aki siet leszögezni, nem törekszik eredeti eszmék közreadására.

Beszédének bevezető részében Ortega határozottan kijelenti, hogy egy olyan generáció nevében beszél „... amelyet semmi nem kötött a hazafiság közhelyeihez... amely tisztán csak érez, és amit érez az a fájdalom.”¹³

A *Régi és új politikában* világos formában pontosan kifejtve jelenik meg a generáció fogalma és a nemzedéki szemlélet – erre írásunkban még visszatérünk – és az előző, a 98-as nemzedék híressé vált unamunói jelszava „Spanyolország fáj” némiképpen megváltoztatott hangszerelése. A közös (élet)ézés Don Miguel (Unamuno) számára a hispanizáló, a spanyol tisztaságot megőrizni kívánó, befelé forduló, állandó elmentmondások között gyötrődő szemléletet, Európa spanyolizációját (españolización) jelenti. Az ortegai felfogás viszont Spanyolország modernizáción keresztül megvalósuló európaizációját hirdeti.

„Két egymással tökéletesen ellentétes Spanyolország él együtt:¹⁴ – hangsúlyozza Ortega – *egy hivatalos Spanyolország*, amely csökönyösen ragaszkodik a letűnt korszak szokásaihoz és egy másik, a feltörekvő és születő, *egy vitális Spanyolország*, amely talán még nem elég erős, de vitális, őszinte, becsületes, amelyet akadályoz a másik, s amelyik még nem érte el történelmi kiteljesedését.”¹⁵

Az új Spanyolországot képviselő új nemzedék elvei, értékrendszere, értékvilága teljes egészében különbözik a hivatalos Spanyolországot irányító eszméktől és megoldásoktól. Az országot – rövid időszakokat kivéve – századokon át rosszul kormányozták, mert a kormányzókat és az országot is betegség gyötörte – hangsúlyozza Ortega. *„Egész Spanyolország kormányzóival és kormányzottaival, visszaéléseivel és szokásaival együtt – a halálán van... Az új politikának következőképpen nem a régi bírálatára és a nagy csatákra kell felkészülnie... hanem új, határozott és konstruktív alapelvek kidolgozására van szüksége.”*¹⁶

A választóvonal nem a köztársaság vagy a királyság kormányformája között húzódik – érvel Ortega. Önmagában véve egyetlen kormányforma sem nevezhető elméletileg rossznak. Azért vagyunk monarchisták, mert Spanyolország is az – hangoztatja. Azonban a királyságnak is naponta legitimálnia kell önmagát – teszi hozzá. Ebből az alapállásból érthető, hogy a régi politika diktatórikus megoldásait támogató és azokban közreműködő, diszkreditálódott XIII. Alfonz 1931. április 14-i trónfosztása már a köztársasági táborban találja Ortegát.

A II. Köztársaság Parlamentje a Köztársaságot Támogató Csoport (Agrupación al Servicio de la República) elnevezésű szervezet tagjaként két évig (1931–1932) képviselőként is számíthatott munkájára.

„Az a baj – hangsúlyozza Ortega a *Régi és új politikában* –, hogy a spanyol állam nemcsak a politika külső tévedései miatt beteg; ami csaknem halálosan beteg: az a faj, a nemzeti szubsztancia, ezért a politika nem jelent elégséges megoldást a nemzeti problémára, mert az történelmi eredetű... *az új politika valamennyi akciójának történelmi akciónak kell lennie*.”¹⁷

A történelmi akcióknak a nemzeti vitalitás, a nemzeti életképesség, élni akarás és megújulási képesség feltámasztását, új eszmék befogadását és elterjesztését, új program megfogalmazását, liberalizmust, és a fontos intézmények (hadsereg, klérus, királyság, munkásság) nacionalizálását, nemzeti érdek alá rendelését, azaz „...gerinces és saját lábán álló Spanyolország”¹⁸ megteremtését kell szolgálniuk.

Spanyolország azonban gerinctelen – írja 1921-ben megjelent híres művében. Az „esszé egy válságkorszak szellemi terméke, és ez a tanulmány szinte valamennyi mondatán átizzik”¹⁹ – fogalmaz a magyar kiadáshoz készített utószavában Csejtei Dezső.

Ortega szerint a spanyol társadalom egyik legnagyobb problémáját a nemzeti regionalizmusban (és annak szélsőséges formájában, a szeparatizmusban), a hadsereg dezorganizálódásában és a munkásmozgalom fellépésében megnyilvánuló partikularizmus jelenti. A partikularizmus Spanyolországot az elkerített parcellák terrénumává változtatja, megrendíti a nemzet egészségét és dezintegrálja a nemzetet. „A partikularizmus mindig akkor jelenik meg, ha egy osztályban vagy egy céhben valami okból téveszme alakul ki: tagjai azt hiszik, hogy a többi osztály nem létezik mint teljes értékű társadalmi valóság, vagy legalábbis nem érdemli meg, hogy mint olyan létezzen. Még egyszerűbben: a partikularizmus az a szellemi állapot, amelyben azt hisszük: nincs rá okunk, hogy számoljunk a többiekkel.”²⁰ A partikularizmus a közvetlen akciókat és

nem a megfontolt történelmi cselekvést részesíti előnyben. A kizárást és nem az építést képviseli. „Énnekem semmi kétségem: – írja Ortega – ha a partikularizmus emészt egy társadalmat, mindig megállapítható, hogy éppen a központi hatalom lett először partikularista. Spanyolországban is ez történt. Kasztília hozta létre Spanyolországot és Kasztília is bomlasztotta föl”.²¹ A partikularizmus térhódításának alapvető oka Ortega szerint a tömeg (masa) és a kisebbség (minoría) megváltozott viszonyában keresendő. A kategória-pár első koncepcionális kifejtésére a *Régi és új politika* című írásában került sor. A gondolat kiteljesedését *A tömegek lázadása* 1929-ben megjelent – később elemezendő – művében olvashatjuk.

A *Gerinctelen Spanyolország* publikálási évét és tartalmát tekintve is közbülső, átmeneti állapotot tükröz. A legfontosabb gondolatok azonban már itt is megjelennek. Ortega számára a tömeg és a kisebbség nem azonosítható egyetlen társadalmi osztállyal sem. A két fogalom olyan emberi minőséget jelent, amelynek a társadalmi kapcsolatban számos formája fellelhető. A tömeg – a tömegember – funkciója a kisebbségnek való engedelmességből áll. Ha ez az egymásra vonatkoztatott viszony megbomlik, felborul a társadalom egyensúlya, a társadalom gerinctelenné válik. S ez történt Spanyolország esetében is. „Amikor pedig – olvashatjuk Ortega mondatait – egy nemzetben a tömeg nem hajlandó rá, hogy tömeg legyen, vagyis hogy kövesse az irányító kisebbséget, fölbomlik a nemzet, részekre hull a társadalom, és bekövetkezik a társadalmi zűrzavar, a történelmi elgerinctelenedés.

Mi most a történelmi elgerinctelenedés szélsőséges esetét éljük át Spanyolországban.”²²

Csejtei Dezső idézett utószavában rámutat a *Gerinctelen Spanyolország*-ban felvázolt ortegai történelmi tabló fogyatékoságaira, elitelméletének gyöngé pontjaira. Ami választott témánk – az európaiság és a modernitás – szempontjából fontos az a „*Lázong hát a tömeg²³ minden szellemileg kiváló kisebbség ellen*”²⁴ – általunk kiemelt megfogalmazása. Ez a mondat arra utal, hogy a régi politika ellen küzdő új generáció a tömegtámogatás megszerzése szempontjából sincs könnyű helyzetben, hiszen a társadalomban egy sajátos ellenelitet képvisel. Az ortegai felfogás jegyében ugyanakkor Spanyolország európaizációja egy stabil, virágzó, jelentős kulturális és nemzeti értékekkel és erővel rendelkező ország kontinentális integrációját jelenti. Az új politika misszionáriusaira tehát komoly feladatok várnak.

Ők azonban tudják, hogy Spanyolország modernizálásának, Európához történő felzárkóztatásának a problémája nem csupán kulturális és politikai, hanem pedagógiai probléma is. „Nem lehetséges európaizálni és modernizálni Spanyolországot – írja Ortégát értelmezve Pedro Cerezo – csupán közigazgatási és technikai szempontból, ha azt megelőzően nem történt meg annak a modernitás szellemében történő nevelése.”²⁵

A *társadalmi nevelés mint politikai program* fontos szerepet játszik a progresszív változások előmozdításában – fejtegeti 1910. március 12-én Bilbaóban tartott előadásában Ortega. Spanyolország a nietzschei apák és fiúk földjének dilemmájával áll szemben. „Az igazi hazafiság az apák földjének kritikáját és a fiúk földjének

megteremtését jelenti.²⁶ S ebből a szempontból fontos szerep vár a nevelésre. Az ember nem pusztán biológiai lény. Laikus, társadalmi nevelésre van szüksége. Ennek segítségével érhető el, hogy a jövő Spanyolországa olyan közösséggé váljon, amelyben mindenki megtalálja a saját helyét és a demokrácia erőt sugárzó lelki egységét.

Aziránt a legcsekélyebb kétsége sincs Ortégának, hogy egy modernizálódott, saját kultúrával, határozott mediterrán jellegzetességekkel rendelkező Spanyolország²⁷ számára Európa, az európaizáció jelenti a történelmi értelemben vett megoldást. Hispánia azonban saját értékeinek képviselőjével a kontinens megújulásához és megújításához is hozzájárulhat. A Spanyolország egy európai lehetőség aforisztikus tömörségű mondata egyik értelmezési lehetőséget sem zárja ki. Eszmefuttatásunkat Ortega szavai is megerősítik, aki Meier-Graeffe Spanyolországi utazásról írott könyvét kommentálva a következőket hangsúlyozza: „Amikor Spanyolország európaizációjáért küzdünk nem akarunk mást, mint a francia és a német kultúrától különböző új kulturális forma kialakítását... A világ spanyol értelmezését akarjuk. Ennek megteremtéséhez azonban hiányzik a szubsztancia, hiányzik az anyag, amit el kell készítenünk, hiányzik a kultúra... Nem kérünk mást csak azt: Spanyolországra európai nézőpontból tekintsenek... A Franciaországba belefáradt, Németországban kimerült, Angliában legyengült Európának napsütötte földünk új ifjúságára van szüksége.

Spanyolország egy európai lehetőség.

Csak Európából nézve lehetséges Spanyolország.²⁸

Azonban létezik-e az a bizonyos kulturális vonatkoztatási pont? Ténylegesen létezik-e az európai kultúra és annak kifejeződése az európai kulturális tudat? S ha igen a kérdésekre adott válasz, akkor miben ragadható meg annak lényege? Ortega negyvenhárom évvel később, 1953-ban határozott igennel felel a felvetésekre. „Létezik-e ma európai kulturális tudat?... a válasz nem lehet kétséges: az európai kulturális tudat létezik... Tanácsos azonban nem összekeverni Európa egységének problémáját az európai kulturális tudat kérdésével. A két dolognak csak egyetlen közös dimenziója van. Éppen azért kívánatos annak megállapítása, hogy mindig is létezett az európai kulturális tudat, ezzel szemben soha nem létezett a mai értelemben vett európai egység. Az egység állami formákra vonatkozik. Európa, mint kultúra nem azonos Európával, mint állammal.”²⁹ A kultúra és a kulturális tudat a kontinens népei együttélésének közös (szellemi), ámde nem közhatalmi, azaz állami formát öltő terméke. „... Az európai egység kérdését ne keverjük össze az európai kulturális tudat jelenlegi állapotával.

Európa egysége mai értelemben véve precíz egyezményekben rögzített politikai kérdés és jogi forma.”³⁰ Ezzel szemben „Az európai kultúra örök alkotás nem egy állomás, hanem egy olyan út, amin végig kell menni. Ahogyan a sokat megélt, idős Cervantes mondja, jobb úton lenni, mint megérkezni.”³¹

Utolsó mondatában Ortega az állandó változás létformáját öltő európai kultúra morális és lelki tényezőkben, hiedelmekben, hagyományokban, magatartásokban, viselkedésmódokban és meggyőződésekben gyökerező állandóságára – lényegi elemekre – hívja fel a figyelmet.

Generáció és regeneráció

Ortega politikai filozófiájának az európaizálódáshoz és a modernizációhoz is kapcsolódó egyik legfontosabb elemét a *generáció* problémaköre alkotja. A részben elitek közötti küzdelem formáit öltő nemzedéki konfliktusok értelmezése már elméleti munkásságának korai szakaszában (Régi és új politika; A társadalmi nevelés mint politikai program; Costa élő öröksége; Semmi modern és nagyon huszadik századi, stb.) gondolati rendszerének középpontjában került. Ezzel kapcsolatos elemzései érett alkotói periódusában is egyre nagyobb szerephez jutottak (Gerinctelen Spanyolország; Korunk feladatai; A tömegek lázadása; stb.).

Felfogása szerint Spanyolország politikai, kulturális, tudományos, művészeti és morális korszerűsítésének és európaizálódásának feladatai már egy új generációra várnak. Ortega úgy véli, hogy a nemzedékek egymáshoz kapcsolódását, egymás utániságát történelmi értelemben nem a folyamatosság, hanem az éles polémia, a szembenállás jellemzi. Az új politika megvalósításának ígéretével és küldetésstudatával színre lépő, új életprogramot felvázoló és felvállaló ifjú generáció az egyre inkább eltömegesedő társadalomban mindig helyet követel magának.

Ez a nemzedék azonban azt is tudja, hogy „Spanyolnak lenni bizonyára fájdalmas, de nem szomorú sorsot jelent: öröm és fájdalom az élet két dimenziója. Az egyik hozzá magával a másikat... egyes mai spanyolok meghallva a „Spanyolország” szót nem emlékeznek sem Calderónra sem Lepantóra, nem gondolnak a Kereszt győzelmére, sem a kék égre... csak egyszerűen éreznek, és ez az érzés a fájdalom érzése. Nem tudom, hogy sokan vagy kevesen vannak-e ezek a spanyolok. Én jobban szeretném, ha nem tartoznék közéjük... én nem látok más módot Spanyolország megmentésére mint megszabadítani a fájdalomtól: vagyis Spanyolország más legyen mint volt és mint ami: hogy ne fájjon”³² (kiemelés tőlem Sz. I.)

Majd így folytatja: „Spanyolország egy hatalmas, mély és mindent átható fájdalom: Spanyolország mint nemzet nem létezik. Alkossuk meg a mi akaratunk szerint való Spanyolországot... a jövődő, erényekben nagyszerű Spanyolországát, a spanyol örömet”.³³

Ez korunk, ez nemzedékünk feladata – hirdeti Ortega. Azt azonban ő is nagyon jól tudja, hogy az új gondolatok mindig küzdelemben, harcban születnek. Filozófus lévén, megítélése szerint a politikai és a gazdasági változások a történelemben elsősorban az eszmei változások mélyreható jellegétől, mélységétől – hozzátehetnénk a Gramsci-i értelemben vett hegemonia viszonyok megváltozásától³⁴ – függenek. Az ideológia azonban Ortega szerint csupán következménye az életre irányuló radikális érzésnek, a *vitális érzékenységnek*. Az adott kor meghatározásával foglalkozó elemzőnek ezért a vitális érzékenységnek a tartalmát kell először meghatároznia, ha meg akarja érteni a kor lényegét. A vitális érzékenységnek azonban az egyes egyének esetében nincs történelmi értéke. „A vitális érzékenység változásai, amelyek a történelemben meghatározóak, nemzedéki formában jelentkeznek – írja Korunk feladata

című művében – A generáció ...nem egyszerűen egy tömeg... az, mint új, integrált társadalmi test, kiválasztott kisebbséggel és saját tömeggel rendelkezik, amelynek a létezésről meghatározott életprogramja van. A generáció dinamikus kompromisszum a tömeg és az egyén között, a történelem legfontosabb fogalma...³⁵

Ortega idealisztikus történelemfelfogása, történelemszemlélete és történelemmagyarázata szerint minden generációt bizonyos vitális szint és küldetéstudat jellemmez. Vannak azonban olyan generációk is – s az jellemző a húszas évek Spanyolországára – amelyek nem tudják el- vagy bevégezni történelmi feladatukat. Ez nem csupán a régi politika fenntartásában érdekelt csoportok ellenállásától, hanem a tömegek lázadásától, az új elittel kapcsolatban tanúsított magatartásától is függ. „Az európai közéletben létezik egy jelenség, ami ...ma mindent háttérbe szorít – írja Ortega 1929-ben. – Nevezetesen az, hogy a tömeg teljes társadalmi hatalomra tör... Európa jelenleg a népeket, nemzeteket, kultúrákat érhető legsúlyosabb válságát éli át... Úgy hívják, hogy a tömegek lázadása”.³⁶

Ortega talán világszerte leginkább ismert műve úgy vélem nem szorul részletesebb bemutatásra. Az azonban ismételtelen kiemelésre kívánczik, hogy a tömeg és az irányításra teremt kisebbség közötti különbségtétele nem osztályalapokon történik. „A társadalom felosztása tömegré és kiváló kisebbségre... nem társadalmi osztályokat, hanem embertípusokat érint, és így nem is eshet egybe a felsőbb és alsóbb osztályokat megkülönböztető rangsorolással... szigorúan véve minden társadalmi osztályban van tömeg és valódi kisebbség. Korunkban, mint látjuk majd, a tömeg és a köznép uralma jellemző, még azokban a csoportokban is, amelyekben van hagyománya a kiválóságnak. Ez alól nem kivétel a szellemi élet sem...³⁷

Ortega arisztokratikus és elitista demokrácia-felfogása jegyében sorra veszi a tömegek lázadásának, az eltömegesedett huszadik századnak a társadalmi élet különböző szféráira és a civilizáció fejlődésére gyakorolt hatásait. Ebből a szempontból különösen érdekesnek, izgalmasnak és aktuálisnak tartjuk az Európáról és a nemzetállamról a könyv második részében olvasható fejtegetéseket, melyekre a dolgozat befejező részében még visszatérünk.

Ortega politikai filozófiájában fontos szerephez jut a nemzeti regeneráció (újjaszületés) costai programja generációs átértékelése. Joaquín Costa Spanyolország újjaszületéséről, José Ortega európaizációjáról, modernizációjáról írt. „Európa nem csupán egy tagadás... – olvashatjuk a Madridi Iskola szellemi vezetőjének esszéjét – ... Európa mint módszeres agresszió, mint megújító kovász az egyetlen lehetséges Spanyolország élenkítőszere. Az európaizáció egy ilyen Spanyolország megteremtésére irányuló, azt mindenféle egzotikumtól és mindenféle utánzástól (kiemelés tőlem – Sz. I.) megtisztító és megszabadító módszer. Európának kell a külföldtől megmentenie bennünket.”³⁸

Ortega az *El Imparcial* 1911. február 20-i számában Joaquín Costáról írott nekrológiájában elismeri, hogy Costa Spanyolország helyreállítása és európaizációja című könyve évtizednél is hosszabb időn át befolyásolta gondolkodásmódját. Abból értette és tanulta a 14-es generáció a politikai stílust, a történelmi érzékenységet, habár

a nemzeti probléma kezelésének tekintetében jó néhány ponton eltért a véleménye Joaquín Costáétól. Jóllehet egyetért azzal, hogy „Az újjászületés szó nem csak a spanyol tudatban létezett: amidőn az újjászületésről kezdünk beszélni, az európaizációról beszélünk. A két szó szoros egységét feltételezve don Joaquín Costa mindig a félszigeti reményeket védelmezte...

... Az újjászületés elválaszthatatlan az európaizációtól; ezért aki csak kicsit is érzi az újjáépítés érzését – az aggodalmat, a szégyenkezést és a vágyakozást – európaizálóként gondolkodik. Az újjászületés vágy; az európaizáció e vágy kielégítésének eszköze. Valójában kezdettől világosan látszott: Spanyolország volt a probléma és Európa a megoldás.”³⁹

Ortega és a 14-es generáció számára történelemszemléletükből következően azonban nem a regeneráció, hanem az Európához való felzárkózást megvalósító modernizáció vált meghatározó életprogrammá.

Európa és nemzetfelfogás

Ortega modernitás felfogásának szerves részét alkotja egyrészt az egzotikumtól, másrészt a külső mintakövetés utánzási kényszereffektusától való szabadulás.

A dilemma gyakorlati megoldása azonban azért rendkívül nehéz, mert a huszadik század Európájának politikai fejlődésére nagy hatást gyakorolnak a globális világtenitenciák. Egyetemes törvényszerűséget fejez ki az a közhely, mely szerint: „...a közvéleménnyel szemben nem lehet kormányozni. Ez pedig elvezet ahhoz a felismeréshez, hogy az uralom valójában egy vélemény túlsúlya vagyis egy lelkiület túlsúlya, tehát az uralom végeredményben szellemi hatalom... (kiemelés tőlem Sz. I.) ...Hogy értendő ez a túlsúly? Az emberek többségének nincs véleménye, ezért kell kívülről és... erővel eljuttatni hozzájuk valamely nézetet. Ezért fontos, hogy hatalma legyen a szellemnek – bármelyiknek – és, hogy érvényesítse is, mert így érhető el, hogy a véleményalkotásra képtelen embereknek – tehát a többségnek – legyen véleményük. Vélemény híján az emberi együttélés merő káosz lenne, sőt: történelmi nihil.

... Ezért ha nincs szellemi hatalom, ha nincs valaki aki uralkodjék, elhatalmasodik... a káosz az emberiségen. S hasonlóképpen, a hatalom mindennemű eltolódása, az uralomban bekövetkező bármilyen változás egyszersmind véleményváltozás is, következképpen nem kevesebbet jelent, mint hogy megváltozott a történelmi nehézségi erő.”⁴⁰

Az uralom lényege Ortega szerint a szellemi befolyás túlsúlyának megszerzésében, a közvélemény befolyásolása révén elért konszenzusos legitimitás megteremtésében áll.

1918-ig Európa határozta meg a földgolyó sorsát. A háború utáni korszakban viszont „egyre többször halljuk, hogy Európa már nem uralkodik a világban. Tudatában vagyunk, hogy milyen súlyos ez a kórkép? Azt jelzi, hogy eltolódóban van a hatalom. Vajon merre tart? Ki követi Európát a világhatalomban? Biztos, hogy van-e valaki, aki

a helyére lép? S ha nincs, mi történhet?”⁴¹ – állítja és kérdezi Ortega. Európa tehát már nem a világ szellemi hatalma. New York és Moszkva azonban semmi újat nem jelentenek Európához képest. Mindkettő csupán az európai uralom egy-egy szelete, „történelmi kamuflázs”, azaz olyan jelenség, amely nem az, aminek látszik – érvel Ortega. Európa azonban nem térhet vissza a primitívség, a barbárság, bolsevizmus és fasizmus képviselte megoldásaihoz sem, mert ez a kontinentális civilizáció súlyos visszaesését jelentené. „Mindkettő – írja Ortega – a tömegember jellegzetes mozgalma, amit tartós emlékezet és történelmi tudat” nélküli, közepszerű, korszerűtlen emberek irányítanak, lévén, hogy mind azok és kezdettől fogva úgy viselkednek, mintha máris le-tűntek volna, mintha már az élő jelenben is a régmúlt faunájához tartoznának... ..egy 1917-es kommunista olyan forradalomért száll harcba, amely formailag tökéletesen megegyezik valamennyi korábbi forradalommal, és azoknak még a legkisebb hibáját és tévedését sem javítja ki. Ezért érdektelenek történelmi szempontból az oroszországi események; ezért nem beszélhetünk ott új emberi életről, hanem pontosan annak ellentétéről... .

Ha megfordítjuk a bolsevizmus sajátosságait, hasonló megállapításokat tehetünk a fasizmusról is. Egyik kísérlet sem felel meg a „korszellemnek”, egyik sem összegzi magában a teljes múltat, pedig anélkül képtelenség túllépni rajta... .

Kétségtelen, hogy túl kell lépnünk a XIX. századi liberalizmuson – hangsúlyozza –.

De aki, mint a fasizmus – antiliberálisnak vallja magát, pontosan ezt nem tudja elérni. Tudniillik éppen ilyen volt az – antiliberális avagy nem-liberális – ember a liberalizmus megjelenése előtt. S mivel a liberalizmus már egyszer legyőzte az antiliberalizmust, vagy ez a győzelem fog a végtelenségig ismétlődni, vagy pedig ez az egész – a liberalizmus és az antiliberalizmus – elpusztítja Európát. Könnyörtelen az élet időrendje. A liberalizmus az antiliberalizmus után következik, vagyis más szóval vitá-lisabb nála, ahogy az ágyú is hatásosabb fegyver, mint a lándzsa.⁴²

A kiinduló ponthoz visszatérve Ortega felteszi ismét a kérdést: teljes bizonyossággal állítható, hogy Európa hanyatlak? A sokak által érzékelt depresszió nem csupán egy jótékony hatású válság-e, nem olyan szülési fájdalom-e, amely az új Európa világra jöttéhez vezet? „Vajon az európai *nemzetek* nyilvánvaló hanyatlása nem afféle *a priori* szükségszerűség volt-e, hogy egy nap majd létrejöhessen az Európai Egyesült Államok, amelyben a formai egység veszi át az európai sokféleség helyét.”⁴³ – fogalmazódik meg a kérdésre adott válasz Ortegaiban. S vajon milyen tényezőkben, körülményekben gyökereznek és nyilvánulnak meg ezek a válságjelenségek?

Az európai hanyatlás tézisének igazolására két dolgot szoktak felhozni. A gazdasági és a politikai nehézségeket.

„Talán nem érzik ma úgy a németek vagy az angolok, hogy többet és jobbat tudnak termelni mint bármikor korábban? ... elcsüggedésüknek nem az az oka, hogy nem érzik magukat elég tehetségesnek, hanem éppen ellenkezőleg az, hogy noha soha nem éreztek magukban még ekkora erőt, végzetes korlátokba ütköznek, ami megghiúsítja, hogy elvégezzék amire képesek lennének. A mai német, angol, francia gazdaság vég-

zetes korlátai az adott államok politikai hatáiraival esnek egybe. Az igazi gond tehát ..., hogy a közéletnek az a formája, amelyben a gazdasági erők kénytelenek mozogni, nincs arányban ezek méretével.”⁴⁴

A gazdasági élet területén tapasztaltakhoz hasonlóan tévedésen alapulnak a demokratikus intézmények presztízsének elvesztéséről szóló híradások is. „...különös ez a presztízsvesztés – írja Ortega –. Mindenütt szidják a parlamentet, de számottevő helyek közül sehol sem kísérlik meg a parlament felváltását... Nem kell hát nagyon elhinni ennek a látszólagos presztízsvesztésnek valóságát...”

A parlamentek presztízsvesztésének semmi köze az intézmény közismert fogyatékosaihoz... Ha egy kicsit alaposabban megnézzük ezt a nevezetes presztízsvesztést, azt látjuk, hogy az állampolgár a legtöbb országban nem tiszteli tulajdon államát. Akkor pedig fölösleges kicserélni annak valamelyik intézményét, tudniillik a lebecsülés nem az intézményre vonatkozik, hanem magára az államra, amely valami máshoz képest kicsi maradt.”⁴⁵

Milyen gyógy módot ajánl ezekre a betegségtünetekre Ortega? A nemzeti határok virtuálissá tételét, sajátos liberális demokrácia felfogásának jegyében létrehozandó föderális Európa megteremtését és egy kollektív morális terv és életprogram kidolgozását. Számára ugyanis a liberális demokrácia egy együttélési formát jelent, amely képes legyőzni a föderális Európa két alapintézményét, – a parlamentet és a tudományt – a huszadik századi modernitás ellentmondásos jellegéből adódóan ért kihívásait. A modernitást Ortega szerint ugyanis tartalmilag két egymással szembenálló tendencia jellemzi. A tudományos-technikai fejlődéssel párhuzamosan megfigyelhető a növekvő mértékű morálisvesztés. Ennek leküzdéséhez mindenképp a nemzetek Európájának megteremtése járulhat hozzá.

„Európa kis nemzetekből állt össze. Bizonyos tekintetben a nemzeti eszme és a nemzeti érzés volt a legjellegzetesebb leleménye. Most pedig túl kell lépnie önmagán. Ez annak a drámának a vázlata, amely a következő esztendőkből színre kerül.”⁴⁶ Annak a hatalmas színjátéknak, ami az élet, a kontinenst illetően egységes politikai szervezet megteremtéséhez kell vezetnie. „Az európaiakra – figyelmeztet Ortega – most köszöntött rá az a korszak, amelyben Európából nemzeti egyezmény lehet. S ez ma sokkal kevésbé utópisztikus elképzelés, mintha valaki a XI. században Spanyolország és Franciaország egységét jósolta volna meg. Minél hívebb marad igazi lényegéhez a nyugat nemzetállama, annál egyenesebb út vezet el az egész földrészt átfogó, óriási államhoz.”⁴⁷

Ehhez azonban az adott országok belső problémáinak megoldásán keresztül vezet az út. Az ortegai kontinentális érvényű európaizációs morális és életprogram megvalósítása előtt Spanyolországban is ott tornyosult az elszakadásra törekvő kisnemzeti, regionális szeparatizmus. 1932-ben, képviselőként Katalónia Statútuma tárgyában elhangzott első felszólalásában szenvedélyes szavakkal a fatális magabamélyedés (ensimismamiento) abbahagyására szólítja fel a parlamentet. Meg kell oldani a katalán problémát, fejtegeti. Sietve hozzát teszi azonban: „... a katalán probléma olyan

probléma, amit nem lehet megoldani, azt csak elviselni lehet.; ez egy örök, már a fél-sziget egyesítése előtt is létezett probléma, amely létezni is fog mindaddig, amíg Spanyolország létezik.”⁴⁸

A soknemzetiségű spanyol népben élő partikularizmus érzelmi és értelmi megnyilvánulásának, mélyáramának, tendenciáinak elemzését követően azonban mégis felvázolja az általa lehetségesnek tartott megoldást.

Ezt liberális demokráta felfogásának megfelelően a Katalónia számára biztosított politikai és pénzügyi autonómiában, kétnyelvűségben, Spanyolország föderációs átalakításában és az állami szuverenitás egységének megőrzésében látta.

Ortega elképzeléseit fél évszázaddal később a demokratikus spanyol királyság 1978-ban elfogadott alkotmánya alapján létrejött autonóm közösségek rendszere valószínűsítette meg.

E rövid, de lényeges kitérőre azért volt szükség, hogy érzékeltesük: Ortega Európai Egyesült Államok koncepciója és nemzetfelfogása ugyanazokra a kérdésekre kereste a választ, ugyanazokkal a problémákkal találta szembe magát, mint napjaink generációja.

Ezért is hatnak olyan elevennek a harminchárom éve halott filozófus 1953-ban Németországban elhangzott előadásának szavai: „A nemzet eszméje amint és ahogyan azt eddig értelmezték, kimerítette tartalmát, a jelenleg adott életfeltételek alapján nem szolgálhat jövőbeni tervek kiindulási pontjául. Európa népeit csak az menthette meg, hogy túlléptek e régi elszenesedett eszmén és nekivágtak egy szuper nemzet, az európai integráció útjának.”⁴⁹

Az európai népek ugyanis olyan hatalmas problémákkal találják magukat szemben, amelyeket egyedül egyetlen ország sem tud megoldani, amelyek meghaladják a nemzeti kereteket, lehetőségeket és kompetenciákat.

Csak ebből a nézőpontból és csak ilyen összefüggésben értelmezhető helyesen a politikai szuverenitásuk jelentős részét megőrző, saját kultúrájukat és szokásaikat megerősítő nemzetek föderációjára épülő Európa szellemi megteremtésén munkálkodó Ortega szavai: „És mindennek következtében, annak a régóta fennálló formációnak, ami a nemzet... nincs jövője.”⁵⁰

Jegyzetek

¹ Csejtei Dezső: José Ortega y Gasset. Kossuth, Budapest, 1980. 94–95. o.

² Rockwell Gray: José Ortega y Gasset. El imperativo de la modernidad. Editorial Espasa Calpe, Madrid, 1994.

³ José Luis Abellán: Historia del pensamiento español. Editorial Espasa Calpe, Madrid, 1996. 561. o.

- ⁴ José Ortega y Gasset: Nada „moderno” y „muy siglo XX.” In: El Espectador. Biblioteca EDAF, Madrid, 1998. 57. o.
- ⁵ Uo.
- ⁶ Az El Espectador magyar fordításban Szemtanút, Nézőt jelent.
- ⁷ Id. mű 58. o.
- ⁸ Id. mű 59. o.
- ⁹ Id. mű 61. o.
- ¹⁰ José Luis Abellán: Id. mű 556. o.
- ¹¹ José Ortega y Gasset: Meditaciones del Quijote. Editorial Espasa Calpe, Colección Austral Madrid, 1985. 30. o.
- ¹² José Ortega y Gasset: A történelem mint rendszer. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983. 211. o.
- ¹³ José Ortega y Gasset: Vieja y nueva política. In: Textos sobre el 98. Antología política (1908–1914) Editorial Biblioteca Nueva, Madrid, 1998. 34. o.
- ¹⁴ A két Spanyolország létezésének felfedezése a 98-as generáció műve volt.
- ¹⁵ Id. mű 39. o.
- ¹⁶ Id. mű 41–42. o.
- ¹⁷ Id. mű 43. o.
- ¹⁸ Id. mű 69. o.
- ¹⁹ José Ortega y Gasset: Két történelmi esszé. Helikon Könyvkiadó, Budapest, 1983. 257. o.
- ²⁰ José Ortega y Gasset: Gerinctelen Spanyolország. Helikon Kiadó, Budapest, 1983. 57. o.
- ²¹ Id. mű 41. o.
- ²² Id. mű 78–79. o.
- ²³ A hivatkozott mondat első fele szinte szó szerint megegyezik az 1929-ben megjelent nagy mű – A tömegek lázadása – címével.
- ²⁴ Id. mű 83. o.
- ²⁵ Política y sociedad en José Ortega y Gasset, Editorial Anthropos, Barcelona, 1997. 107. o.
- ²⁶ José Ortega y Gasset: La pedagogía social como programa político. In: Textos sobre el 98. Antología política (1908–1914). Editorial Biblioteca Nueva, Madrid, 1998. 101. o.
- ²⁷ Lásd: Csejtei Dezső: Ortega y Gasset és a mediterrán világ. Pro Philosophia Füzetek 1997. 1–2. sz. 129–149. o.
- ²⁸ José Ortega y Gasset: España como posibilidad. Obras Completas I. Revista de Occidente, Madrid, 1983. 138. o.
- ²⁹ José Ortega y Gasset: Hay hoy una conciencia cultural europea? In: Europa y la idea de nación. Alianza Editorial, Madrid, 1985. 22–23. o.
- ³⁰ Id. mű 25. o.
- ³¹ Id. mű 28. o.
- ³² José Ortega y Gasset: La herencia viva de Costa. In: Ensayos sobre la generación del 98. Alianza Editorial, Madrid, 1989. 17. o.
- ³³ Id. mű 19. o.
- ³⁴ Gramsci és Ortega összevetését lásd: Clara Calvo: Una relación entre diferentes: Ortega y Gramsci. In: Política y sociedad en José Ortega y Gasset. Editorial Anthropos, Barcelona, 1997. 211–221. o.
- ³⁵ José Ortega y Gasset: El tema de nuestro tiempo. Editorial Espasa Calpe, Colección Austral. Madrid, 1993. 57. o.

- ³⁶ José Ortega y Gasset: A tömegek lázadása. Pont Könyvkereskedés, Budapest, 1995. 5. o.
- ³⁷ Id. mű 10. o.
- ³⁸ José Luis Abellán: Historia del pensamiento español. Editorial Espasa Calpe, Madrid, 1996. 557. o.
- ³⁹ La herencia viva de Costa. Id. mű 19. o.
- ⁴⁰ José Ortega y Gasset: A tömegek lázadása. Pont Könyvkereskedés, Budapest, 1995. 124–125.
- ⁴¹ Id. mű 126. o.
- ⁴² Id. mű 86–88. o.
- ⁴³ Id. mű 136. o.
- ⁴⁴ Id. mű 142–143. o.
- ⁴⁵ Id. mű 144–145. o.
- ⁴⁶ Id. mű 147. o.
- ⁴⁷ Id. mű 178. o.
- ⁴⁸ José Ortega y Gasset: El Estatulo de Cataluña. Primera intervención. In: Discursos políticos. Alianza Editorial, Madrid, 1990. 231. o.
- ⁴⁹ José Ortega y Gasset: De nación a provincia de Europa. In: Europa y la idea de nación. Alianza Editorial, Madrid, 1985. 17. o.
- ⁵⁰ Id. mű 19. o.